

Зенон ГУЗАР

ОБРАЗИ ПРОСВІТЯН У ТВОРАХ ІВАНА ФРАНКА (роман “Перехресні стежки”)

На прикладі персонажів роману “Перехресні стежки” розкрито бачення Іваном Франком місця і ролі багатонаціональної інтелігенції Східної Галичини у розвитку політичної свідомості та громадської активності галицької спільноти кінця XIX ст. Вказано на якісно нові, новаторські штрихи до усталеного образу просвітянина.

Ключові слова: “Перехресні стежки”, Іван Франко, просвітянський рух, економічна та політична організація селянства.

Українська проза другої половини ХХ ст. багата на образи інтелігентів, які формувались і діяли в рідній просвітянській ідеології та практиці. Однак слід дивитися на цю проблему диференційовано, виходячи з усвідомлення різної суспільно-політичної ситуації на Великій Україні та в Галичині. Із наддніпрянських письменників тему інтелігенції сміливо розробляв Іван Нечуй-Левицький. Це, насамперед, його зовсім не досліджена повість “Неоднаковими стежками”, яка є своєрідним підсумком усього прозового шляху письменника. Показовим є також досвід Олександра Кониського та Бориса Грінченка з його повістю “Соняшний промінь”, таким потужним літературним фактором у вихованні покоління народних вчителів-просвітян...

Іван Франко постійно звертався до просвітянської проблематики, але здебільшого опосередковано. Він “дописав” якісно нові, новаторські штрихи до усталеного образу просвітянина, вловивши ще не повністю розвинені тенденції. І тут передусім слід звернутися до роману “Перехресні стежки”. Написано цей роман на перехресті сторіч, на перехресті “зміни варти”. Українська політична думка, політична свідомість ступала на нові шляхи. Закономірно, що такі епохальні явища, як “Самостійна Україна” М. Міхновського, “Поza межами можливого” та “Перехресні стежки” І. Франка з’явилися одночасно. Але перед тим, варто підкреслити, була надрукована казка Михайла Коцюбинського “Хо” (1894), в якій у мистецькій формі передано “Символ віри” – програмовий документ “Братерства Тарасівців”. Попередником роману І. Франка можна назвати твір Федора Заревича “Хлопська дитина”.

Зосередимо свою увагу на просвітянській проблематиці твору “Перехресні стежки”. Молодий адвокат Євгеній Рафалович починав свою сподвижницьку працю “в одному з більших галицьких міст”. У повіті, досі “глухим і забутим”, почалося якесь життя. Поштовх цьому дав Рафалович – людина, яка має “провідну зірку”. Вона не дає “заблукатися в темряві егоїзму” і веде все вище і вище (згадаймо знамените “Ексельсіор!”). В образі героя відчувається дух “Каменярів”. Цілком визначеним і зрозумілим є рефрен у роздумах Рафаловича: “Як багато праці потрібно!”. Він справедливо висловлює скептицизм щодо селянського характеру. А з іншого

боку, герой глибоко усвідомлює свій “перший, безпосередній, святий обов’язок”. У романі є місце, яке перегукується з відомими словами самого Франка: “Вихований, вигодований хлібом, працею і потом сього народа, він (Рафалович. – З. Г.) повинен своєю працею, своєю інтелігенцією відплатитися йому. Се перший заповіт, такий, від якого ніщо й ніяким способом не може увільнити його. Все, що говорить про права індивідуальності, про права чуття, про право на вживання життя і його радощів, – се софізми, брехня, облудна маска самолюбства і безхарактерності. Яке ти маєш право бути вільним, коли твій народ у неволі?”¹. Чи не відчуваємо ми тут прихованої полеміки Франка зі своїми сучасниками і нащадками? Людьми не лише української нації, adeptами тої філософії, суть якої у “знаменитих” словах: “Тут і зараз”? (Не будемо розводитися над софістикою всіх тих “ізмів”, на які так багате наше сторіччя).

Самоаналіз Рафаловича – це не хворобливе копірвання у своєму нутрі. Це цілеспрямована позитивна робота душі, це перемога людського над “свинством” (слово Рафаловича).

Проводячи “бунтівницьку агітацію” серед селян, сей “демагог” (так про Рафаловича говорять вороги), висував ідею народного віча в повіті, ідею, яка, зрештою, була реалізована. “Віче повинно бути школою взаїмного обучування для народа і для інтелігенції... Ми, інтелігенти, повинні вказати народові законні форми, розв’язати йому язик і старатися пізнати його потреби, його кривди і болячки, його спосіб думання”².

Адвокат знав, що “...наші сільські поводири їх вмiли не бачити і не розуміти маси фактів селянського життя”. Тому священикам, які допомагають йому в організації віча, він говорить: “Тут перша річ – власна проба, власна діяльність, власне вміння і власна відвага. От ми мусимо на вічах учити наших селян...” Рафалович переконаний, що “від розуму і патріотизму священиків”³ дуже багато залежить у справі піднімання “політичної свідомості” селян.

Неодноразово мова в романі йде про організацію читалень “Просвіти”. Однак, розмірковує Рафалович, селянам потрібна і лікарська та правна допомога. Саме в цьому напрямі розвиваються окремі мотиви роману. Письменник підкреслив необхідні тенденції просвітянського руху. Просвітяни на зразок Рафаловича думають уже про питання економічної та політичної організації селянства. Це дуже важливий, переломний момент. Оголошується “нещадна війна” лихварям-зайдам. По селах міцніє намагання вибору “чесної ради громадської” (підкр. моє. – З. Г.). У конфіденційній розмові з Рафаловичем Вагман характеризує опінію окупаційної влади про цього “хлопського адвоката” так: “Ви не з їх круга. Ви русин, хлопський адвокат. Боятися, щоб ви не збунтували хлопів, не повикривали їх брудів та погані – дідько знає, чого ще вони боятися. Знаєте, у кого смалець на голові, той боїться сонця”⁴.

Євген Рафалович постійно працює над собою, багато читає. Тримає руку на живчику культурно-громадських процесів не лише в краю, але й у світі. Він належить “до того покоління, що виховалося *під впливом європеїзму*” (підкр. моє. – З. Г.). “Франко немовби вгадував майбутню дилему “Європа чи “Просвіта” і заздалегідь знімав її. Факт, на наш погляд, фундаментальний.

Автор послідовно йде шляхом психологізації образу центрального персонажа. Є ще один новаторський момент порівняно з попередніми образами просвітян

в українській літературі. Підсумовуючи, мають слухність ті, хто вбачає в “Перехресних стежках” непересічний твір світового значення.

Євген Рафалович зазнає сумнівів, йому властиві стани, коли на якийсь час опускаються руки, – це цілком природно. Але він – “невлічимий оптиміст”. Така його індивідуальна риса має глибоку світоглядну основу. “Свята віра в народ, у непропащу моральну силу рідної нації” спрямовувала його ідею і чин, була домінантою його внутрішнього життя. Віра в “кращу будущин у” нації має майже містичний характер. Поза межами можливого вибудовувалася чітко окреслена візія майбутнього України як в атора, так і в його героя.

Еротична лінія в романі лише посилює цілісність натури Євгена Рафаловича, сього “цілого чоловіка”. Пам’ятаємо, як закохавшись у Регіну з першого погляду, він довго блукав по Львову, “...ходив, ходив вулицями, то звільна, то майже підбігцем, немов шукав чогось. І справді, він шукав свого бідного “я”, що готово було втонути в ясних безоднях сих чарівних очей”⁵. Через багато років Рафалович знову зустрівся з цими очима. А Регіна (звернімо увагу на це ім’я) усвідомила сутність коханого. Вона каже: “Я чула про вашу роботу... Ви русин, а русини вперті на своїм. Ви чоловік з чуттям, значить – ідеаліст. Я певна, що ви маєте вищі цілі перед собою, силкуєтесь іти вгору і вести інших за собою”⁶. Кохання для Рафаловича має глибоку морально-етичну й естетичну основу. Дізнавшись, що Регіну насильно видали заміж, він сам собі говорить: “Ніякий шлюб, ніяка розлука не заборонить, щоб ти була поезією мого життя”.

Кілька слів про образи-персонажі, які також доповнюють постать головного героя. Священники о. Зварич (підкреслимо, що це дуже характерне й не випадкове прізвище) та о. Семенович представляють ту частину тогочасної української інтелігенції, яка щиро прагнула приносити користь народові, однак, програма Рафаловича була їм ще не під силу. Адже до цієї програми входила (серед іншого) розбудова “життєвої освіти” з метою формування “почуття солідарності між людьми”. Селян “треба провести через школу життєвої освіти, збудити в них громадського духа...” Чи не такої школи потрібно і в наш час?

Як відомо, до співробітництва з Рафаловичем пристає Вагман. Образ Вагмана – унікальний у світовій літературі. І. Франко ставить питання про єднання національних меншин в імперії, про історичну потребу українського єврейства працювати на благо тієї землі, на якій воно живе.

У романі є епізод глибокого символічного змісту. Ідучи до Буркотина, Євгеній побачив на своєму шляху щось наче стовп. Але то був селянин, що, вертаючись додому, “заблудив у поганий час”. Розповідаючи про свою дивну пригоду, він каже: “І почало мені до голови таке йти, що се я не в той бік іду” (підкр. моє. – З. Г.). А далі читаємо: “Євгеній наразі мовчав. У його в голові шибнуло дивне порівняння. Отсей старий, що заблудив у близькім сусудстві рідного села, що стоїть серед гладкого, рівного шляху і не знає, в який бік йому додому, – чи ж се не символ усього нашого народу? Змучений важкою долею, він блукає, не можучи втрапити на свій шлях, і стоїть, мов отсей заблуканий селянин, серед шляху між минулим і будучим, між широким, свобідним розвоєм і нещасним нидінням, і не знає, куди йому йти, не має сили ані надії дійти до цілі. Хто то вкаже тобі дорогу, хто підведе тебе, мій бідний народе?”⁷ Як тут не згадати притчу про блудного сина і слова Ісуса Хрис-

та: “Вернися до дому свого...” Хто вкаже шлях, хто поведе додому? Така сила, сила “третьої сторожі” вже народжувалася, і розбуджувала її словом Шевченка і Франка “Просвіта”.

Як знаємо з роману, Рафаловича заарештували. Починалося сторіччя тюрем, заслань і концтаборів. Сторіччя боротьби. Боротьби за Україну.

Zenon Huzar. Images of “Prosvita” activists in the works of Ivan Franko (novel “Perekhresni stezhky”)

The author explores the views of Ivan Franko on the place and role of multi-national intelligentsia of Eastern Galicia in the development of political consciousness and public activism of Galician community at the end of the 19th century through the example of personages of the novel “Perekhresni stezhky”. The qualitatively new, innovative traits to the established image of the “Prosvita” activist are pointed out.

Key words: “Perekhresni stezhky”, Ivan Franko, enlightening movement, economic and political organization of peasantry.

¹ Франко І. Зібрання творів у п’ятдесяти томах. – К., 1976. – Т. 20. – С. 291.

² Там само. – С. 370.

³ Там само. – С. 371.

⁴ Там само. – С. 222.

⁵ Там само. – С. 238.

⁶ Там само. – С. 274.

⁷ Там само. – С. 322.